

AKRABA OLMAMA KANITLANABİLİR Mİ? Altay Dilleri Sorunu

Gerhard DOERFER

Çev.: Faruk GÖKÇE**

Altay dilleri olarak adlandırılan Türk, Moğol ve Tunguz dilleri arasındaki akrabalık ilişkisi uzun bir zamandan beri tartışılmaktadır. İlk olarak 1750 yılında bu diller arasında genetik akrabalık olduğu savı (Johann von Strahlenberg tarafından) ileri sürülmüş, 1820 yılından bu yana da (Rémusat ile) bu sav reddedilmiştir. Bu bağlamda Hamp'ın sözcükleri ile (1970)¹ aktaracağım kuramsal bir tez ileri sürülmüştür: “Akraba olmamayı değil sadece akrabalığı tayin edebiliriz. Ödünçlemeleri ise kabaca iki durumda belirleyebiliriz:

(i) Ödünçlemelerin görece yeni ve kaynaklarının açık olması durumunda verici dilin ilişkilerine bakılmaksızın (sözgelimi Bask dilindeki Fransızca veya Moğolcadaki Rusça ödünçlemeler),

(ii) Bir dilin genetik ilişkilerini ya da filolojik olarak tanıklanmış tarihsel biçimlerinin fonolojik ve morfosentaktik özelliklerinde gerçekleşen aykırılıklarını belirleyerek.”

Yukarıdaki bu ifadeler, Türk ve Moğol dilleri arasında ortaklaşan sözcüklerin sadece Yüan dönemi sonrasında (13. yüzyıl) meydana gelmiş ödünçlemeler olarak tanımlanabileceği anlamına gelmekte ya da bu şekilde yorumlanmaktaydı. Bu nedenle Poppe, Moğolca /-s/ ünsüzünün Türkçe /-z/ ünsüzüne karşılık geldiği Moğolca *tenggis* “deniz” sözcüğünün Türkçe *teñiz* (daha 8. yüzyılın en eski Türkçe metinlerinde *teñiz*) sözcüğünden ödünçleme olduğunu öte yandan Moğolca /-re/ nin Türkçe /-z/ ye karşılık geldiği Türkçe *ekiz* “ikiz” sözcüğü ile karşılaştırabileceğimiz Moğolca *ekire* “ikiz” sözcüğünün ise genetik bir akrabalık durumu gösterdiğini düşünmekteydi. Poppe, biri erken zamanlara sözgelimi proto-diller arasına kadar götürülebilecek iki farklı ödünçleme katmanı varsaymanın tasavvur edilemez bir düşünce olduğunu düşünmekteydi.

* Bu makale, “Is Non-Relationship Provable? The Case of Altaic”, *Folia Orientalia, Studia In Honorem Stanislai Stachowski Dicata*, Vol.: XXXVI, Kraków, 2000, s.111-124'te yer alan İngilizce aslından çevrilmiştir.

** Araş. Gör., Hacettepe Üniversitesi.

¹ Makalenin aslında, sürekli olarak atıfta bulunulan Eric P. Hamp'ın yazısı ile ilgili herhangi bir künye verilmemiştir. Söz konusu yazının gözden kaçan künyesi şöyle olmalıdır: Eric P. Hamp: “On The Altaic Numerals”, *Studies in General and Oriental Linguistics, Presented to Shirô Hattori on the Occasion of His Sixtieth Birthday*, Edited by Roman Jakobson and Shigeo Kawamoto, TEC Corporation for Language and Educational Research, Tokyo, Japan, 1970, s. 188-197. [F.G.]

Şimdi bu konudaki itirazlarımı sunmak istiyorum:

- (i) Türkçe metinleri yaklaşık 688 yılındaki Çoyren Yazıtından, Çin metinlerindeki Moğolca dil haşiyelerini ise 5. yüzyıldan beri izleyebiliyoruz. Moğolca bir görünüme sahip Sien-pi dili yeterince tevsik edilmemiş olmasına rağmen Wei / Tabyaçlardan (4.-6. yüzyıl) 28, Liao/Qıtañlardan (10.-12. yüzyıl) ise 44 güvenilir haşiyeye sahibiz. Bu diller farklı diyalektik özellikler sergilemesine rağmen açık bir şekilde Moğolcadır. Tarihî durum eskiden tahmin edildiği gibi değildir.
- (ii) Temas edeceğim ikinci husus çok daha önemlidir. Benim muhterem muhalifim Hamp, eğer iki dil arasında karşılaştırılabilir terimler ve biçimler mevcutsa bunların doğal olarak akrabalığın kanıtı olarak ele alınması gerektiğini, fakat bu durumun aksini düşünenlerin yani ödünçleme yoluyla izaha kalkışanların mevcudiyeti durumunda ise sözkonusu durumu ispat ödevinin bunu ileri sürenlere düşeceğini düşünmektedir (dahası Hamp, sözkonusu durumu ödünçleme ile izah etmeye çalışanların kötü bir durumla karşılaşacağı çünkü sadece geç ödünçlemelerin ispatlanabileceği görüşündedir). Gerçekten öyle mi?

Türk, Moğol ve Tunguz milletlerinin oldukça erken zamanlardan beri birbirlerine yakın olarak yaşadıklarını Çin kaynaklarından biliyoruz. Sien-pi ve Wei hükümlerliği Kuzeydoğu steplerinde ve Kuzey Çin'de uzun süre hüküm sürerken bu esnada Türkler, Baykal Gölü ve Tuva civarında onların kuzey komşuları olarak, Tunguz kabileleri ise doğuda Moğollarla komşu fakat Türklerden uzak bir şekilde yaşamaktaydılar. Antropolojik, arkeolojik, etnolojik ve tarihî verilerden yüzyıllar boyunca devam eden bu yakınlığın, İsa'dan öncesine kadar gittiğini biliyoruz. Bu şartlar altında Altay milletlerinin sadece geç dönemlerde ödünçleme ilişkilerinde buldukları fakat erken dönemlerde bulunmadıkları tezi tasavvur edilebilir mi? Bu varsayımın bilimsel deneyimlerimizle tezat teşkil edeceğini düşünmekteyim. İnsanların yüzyıllar boyunca birbirleriyle yakın yaşadıkları bir ortamda, ödünçleme ilişkilerinin olması da kaçınılmazdır.

Diğer yandan genetik akrabalık kaçınılmaz (şart) değildir. Temas halindeki dillerin genetik olarak ilişkili olmaları gerekmez, sözgelimi Amerikan İngilizcesi, Amerikan Kızılderili milletinin dili ile ilişkilendirilemez. Fakat yakın ilişki durumunda ödünçleme kaçınılmazdır. Bence ödünçleme ilişkisi tezini ileri sürenler, genetik akrabalık tezini ileri sürenlere göre, kanıtlama görevini yerine getirmek bakımından daha iyi konumdadırlar. Çünkü genetik akrabalığı kanıtlama bunu ileri sürenlerin görevidir.

Ve bu kanıtlar, Hint-Avrupa dil araştırmalarında olduğu gibi, ikna edici, güçlü, katı ve etkin özellikler taşımalıdır. Hamp'ın yaptığı gibi şunları söyleyemeyiz: "*Altay dilleri ilişkisinin genel olarak kabul görmüş ve kazanılmış doğrular olduğunu ileri sürmek aptallık olacaktır... Öte yandan böylesi bir iddiayı bir umuttan ileriye götürecek düzlemin niteliği ile ilgili yetkin formüllerimizin henüz elde edilebilir ya da erişilebilir olmadığı da açıktır. Buna rağmen... Altay dilleri hipotezi bana göre büsbütün akla yatkın geliyor.*" Küçük ve şüpheli olsa bile karşılaştırılabilirliğin ge-

netik akrabalık ihtimalini kanıtlama için yeterli olduğunu dile getiren bu argüman, Austerlitz'in şu sözleri ile karşılaştırılabilir: "X ve Y'nin bir zamanlar ilişkili olduğuna inandığımızı ve bu rakamların birbirleriyle sitematik genetik akrabalığını destekler mahiyette delil olarak getirebileceğimiz bir A rakamının, zaman içinde kaybolduğunu ve ondan geriye sadece muğlak izlerin kaldığını elbette söyleyebiliriz. Fakat bu durum, kendi kendini yalanlamaktan öteye gitmez."

Altay dilleri ilişkilerini farklı dönemlerde gerçekleşmiş ödünçleme katmanları ile açıklamaya çalışan Sir Gerard Clauson, Şerbak ve bu satırların yazarının konu ile ilgili görüşlerine göz atmak uygun olacaktır. Konuya paralel olarak, Almancada, Germanik dönem /t>/s/ değişimine uğramış eski Roman (Latin) dilinden ödünçlenmiş kelimeler bulunduğunu hatırlatmakta fayda vardır: /štrāse/<Latin *strata* (İngilizce *street*) fakat bu sözcükle benzer kökenli daha erken bir ödünçlemede ise /t/ ünsüzünün korunduğunu görürüz: /stratum/<Latin *stratum*. Bu durumda Moğolcanın Türkçeden *tenggis* "deniz" sözcüğünü nispeten geç, *ekire* sözcüğünü ise oldukça erken bir zamanda ödünçlediğini söylemek olasılıkla tezat teşkil etmez, çünkü yukarıda diğer dillerde de benzer durumların olduğunu göstermeye çalıştık. Varsayımımızı tasdiklemesi bakımından; *ekire* sözcüğünü *eki* + *-re* şeklinde bölebiliriz. Burada *eki* sözcüğü sadece Türkçede "iki" anlamındadır. Moğolcada ise bu sözcüğü karşılamak için *qoyar* "iki" ve *žirin* "çok eşli evliliklerde kadınlardan her biri" sözcükleri kullanılır. Moğolcada *-re/* şeklinde bulunan Türkçe *-z/* ekine gelince, bana göre bu ek, daha eski bir **rie* biçimine gider ki bu da çift nesnelere gösteren (örneğin *köz* "göz çifti", *büñüz* "boynuz çifti", *köküz* "göğsün iki kısmı") oldukça iyi bilinen Türkçe (fakat sadece Türkçe) bir ektir. Görüldüğü gibi hem kökü hem de eki Türkçe olduğundan bu sözcük de Türkçe olmalıdır. Sözcük, bütün bir Avrasyada 12 dil tarafından ödünçlenmiştir. Bu listeye dahil olan Mançucada *iki* sözcüğü *juwe* ile *ikiz* sözcüğü ise Moğolcadan (veya Moğolca yoluyla) ödünçlenmiş *ikiri* ile karşılanmaktadır. Görüldüğü gibi *ekire* sözcüğü ile Moğolcanın, Türkçenin en eski metinlerinden daha önceki bir zamanına ait bir ödünçleme gerçekleştirdiğini gösterdik. Diğer yandan 8. yüzyılın Türkçe yazıtlarında geçen *balbal* "bozguna uğratılmış ve öldürülmüş düşmanın taş heykeli" sözcüğü ise Moğolca kökenli olmalıdır. Klâsik Moğolcada *barimal* "heykel" şeklinde geçen sözcük; *bari-* "heykel yapmak" + Moğolcadaki yaygın bir *-mal* ekinden oluşmaktadır. Klâsik Moğolcada geçen bu sözcük, Sien-pi ya da Wei dilinden ödünçleme olmalıdır. Bildiğimiz kadarıyla Wei dilinde söz içinde orta hece düşmesi hadisesi vardı örn. *kelmörçin* "tercüman" (Klâsik Mo. *kelemürçi*), *saydagçin* "sadağçı" (Klâsik Mo. *sayadagçin*). Bu durumda, Wei dilinde **barmal* ya da **barmal* biçiminde tasarlayabileceğimiz sözcüğün Türkçede kolaylıkla *balbal* şekline dönüşebileceğini söyleyebiliriz.

Özetleyecek olursak; hem Moğolcada hem de Türkçede farklı ödünçleme katmanlarının bulunduğu dair elimizde kesin kanıtlarımız mevcuttur. Tarihlerinin en erken zamanlarından beri yakın ilişkiler içinde yaşayan bu milletler için sözkonusu durum (ödünçleme ilişkileri) kaçınılmazdır. Konuya ışık tutması açısından Mançucada ödünçlemenin çağına bağlı olarak farklı ses kanunlarına sahip ve Moğolca karşılıklarıyla uyuşan dört farklı ödünçleme katmanı olduğunu da belirtmem gerekir. Şu hâlde, muhalifimiz durumundaki Altay dilleri tezinin savunucuları ileri sürdükleri iddialarını kanıtlamak zorundadırlar. Kaçınılması mümkün olayları da kanıtlamak zo-

runda olduğumuzu göstermesi bakımından bunu hukuktaki bir durumla örneklendirmek istiyorum. Sözelimi, cinayet kaçınılmaz bir olay değildir çünkü hiçkimse cinayet işlemeye mecbur bırakılmaz ve insanlar normalde cinayet işlemezler. Ve bir insan cinayetle suçlanıyorsa savcı, suçlanan kişinin kaçınılması mümkün bir cezaî suç işlediğini ispatlamak zorundadır. Savcının suçlanan kişinin suçsuz olduğunu ispatlamak gibi bir savunma görevi yoktur, tersine suçlananın suçluluk varsayımının kaçınılmaz olduğunu göstermek gibi bir görevi vardır. Tıpkı bunun gibi, genetik akrabalığı ileri sürenler tezlerini kanıtlamak zorundadırlar ve bu, araştırılan dillerde ortak olan kimi sözcüklerin basitçe ortaya atılmasıyla da yapılamaz. Bundan dolayı “Akraba olmama ispatlanabilir mi?” sorusunun cevabı: “Akraba olmama(yı savunmak) kanıt gerektirmez” dir.

Yukarıdan beri süregelen genel açıklamalarla şimdilik iktifa edelim. Fakat şu ana kadar ileri sürülen Altay dilleri argümanlarının oldukça zayıf olduğunu hatta uzak ihtimalli ve zayıf bir genetik akrabalığın dahi ihtimal dahilinde olmadığını göstermek istiyorum. Elbette Altay dilleri tezi ile ilgili bütün görüşleri şu birkaç satırda tenkit etme gibi bir olanağım yok. Fakat bu konudaki duruşumu gösterecek birkaç fikir vermek istiyorum. Daha fazla bilgi için (*Grundwort und Sprachmischung*, Stuttgart, 1988 ve *Mongolo-Tungusica*, Wiesbaden, 1985) adlı kitaplarım ve Almanca okumaktan hoşlanmayanlar için ise “The conditions for proving the genetic relationship of languages, *The Bulletin of the International Institute for Linguistic Sciences*, Kyoto Sangyo University 2 : 4, 1981, s. 39-58” adlı makalem ilgi çekici olabilir.

Altay dillerinin genetik akrabalığını savunanlar, tezlerini başta Altay dillerindeki ortak sözcükler ve ekler olmak üzere birçok açıdan kanıtlamaya çalışırlar. Rémusat’ın vaktiyle işaret ettiği gibi; bu diller, oldukça büyük bir ortak kelime servetine sahip olmalarına rağmen temel sözcüklerden yoksundurlar: “*les mots qui désignent des objets de première nécessité, et qui constituent le fond des idiomes*”. Bununla birlikte Altayistler, Altay dillerinin organ adları gibi kimi ortak temel sözcüklere sahip olduklarını göstermektedirler: örn. Mo. *qilgasun* “kıl” = Türk. *qıl* “kıl”, Çuv-Türk. *xě-lěx* < **qılıq*. Fakat konuyu titizlikle ele alan birçok araştırma, Mo. *qilgasun* sözcüğünün özel bir anlama “at kılı” sahip olduğunu öte yandan “insan kılı” içinse bu dilde Mo. *hüsün* sözcüğünün kullanıldığını gösteriyor.

Organ adlarının temel sözcükler olduğu konusunda Altayistlerle hemfikirim. Bütün insanlar telefon, otomobil ya da diğer özel uygarlık nesnelere sahip olmayabilirler fakat her insan, farklı bölümleriyle bir vücuda sahiptir. Ancak “temel sözcük” kavramının kendisi de oldukça basittir, ayrıca bütün organ adlarının aynı düzeyde ve ödüncülenemez olduğuna inanmak zorunda da değiliz. Şunu da gözönünde bulundurmalıyız ki İngilizcede *stomach*, *muscle* ve *face* gibi sözcükler birer ödüncümedir. En azından *ana temel sözcükler* ve *ikincil / yan temel sözcükler* gibi iki kavramı birbirinden ayırmak zorundayız. Yan temel sözcükler ise en az uygarlık terimleri kadar kolaylıkla ödüncülenebilir türden sözcüklerdir. Ana temel sözcüklerin niteliklerine gelince bunlar; vücudun daha önemli ve etkileyici bölümlerini karşılar, metinlerde sıklıkla geçer, dil araştırmacılarınca sıklıkla sorulur, fizyolojik olarak ehemmiyet gösterir, dillerde çok iyi korunur, iki dillilerce oldukça iyi bilinir, sorulduğunda çabukça cevap verilir ve son olarak çok az bir sıklıkta ödüncülenirler, de-

yim yerindeyse zihinde oldukça sağlam bir yer tutarlar.

Akraba dillerdeki normal durum şöyledir: (a) Oldukça yüksek nitelikte ortak temel organ adlarına sahiptirler, (b) Kimi temel organ adları anlamlarını değiştirseler de asıl köklere gidildiğinde bunların netice itibarıyla aynı olduğu görülür, (c) Yan organ adları sıklıkla ödüncülenmesine rağmen temel organ adları için böyle bir durum sözkonusu değildir.

İran ağızlarıyla yakın dil ilişkileri nedeniyle karma bir dile tipik bir örnek olabilecek Orta İran'da konuşulan bir Türk dili; Halaçça üzerinde durmak istiyorum. Bu dilde bir temel vücut organı olan "göz" ile yan vücut organı olan "kirpik" sözcüklerinin ne durumda olduklarını karşılaştıralım: "göz" için Halaççanın 28 ağızında her zaman Türkçe *köz* sözcüğünün, "kirpik" içinse Farsça *muža*, Tatça² *muŋa* ve benzer biçimlerin Türkçe *kirpük* sözcüğünden daha büyük bir sıklıkta kullanıldığını görürüz.

O halde Altay dillerinde durum nedir? Tahmin ediyorum, şimdiden neler söyleyeceğimi kestirebiliyorsunuz. Altay dilleri, temas halindeki karma dillerin tipik bir resmini sergilemektedir. Bu dillerde "göz" terimini karşılayan sözcükler birbirlerinden tamamen farklıdır: Türk. *köz*, Mo. *nidiün*, Tung. **yāsa* ve bu terimlerin hiçbiri diğer bir dildeki bir kökten türetilmez. Öte yandan bir yan temel sözcük olan "kirpik" için Moğol ve Tunguz dillerinde ortak sözcükler bulabiliyoruz; Mo. *kökmösge* = Tung. **kömökte*. Diğer bir örnekte ise bir ana temel sözcük olan "baş" için üç farklı sözcük ile karşılaşmaktayız; Türk. *baş*, Mo. *teriyün*, Tung. *dılı*; bir yan temel sözcük olan "alın" için de farklı sözcükler kullanılmaktadır; Türk. *hāln*, Mo. *manglay*, Tung. **peye* ayrıca Moğolca *manglay* sözcüğü birçok Türk dili yanında bir Tunguz dili olan Solonça tarafından da ödüncülenmiştir.

Şimdi organ adlarına bir nokta koyduktan sonra diğer bir sorunumuza dönelim. Bilindiği gibi Altay dillerinin sayı adlarında da bir ortaklık olmadığı uzun bir süreden beri dile getirilmiştir. Hamp, bu diller arasında ortak sayı terimlerinin bulunduğunu göstermeye çalışmıştır: (i) Moğolca ve Tunguzca '2', '3' (?), '4', '6' ve '9' sayıları için muhtemel köktaş tabanlar görebiliriz, (ii) Onluk sayılar, **-guan* eki ile ortak bir ek dizisi gösterir, (iii) Son olarak, durumları açıkça belli olan Türkçe biçimlere yüzeysel bir bakışın bile farklı görünümle doğuracağını kabul etmek zorunda kalan Hamp, bu nedenle kendisini oldukça zor durumda bırakacak olan Türkçe sayıları bir kenarda bırakmıştır. Burada hem oldukça vaktimizi alacağından hem de Hint-Avrupa çalışmalarının yetkin bir bilim adamını sürekli tekzip etmekten duyacağım rahatsızlıktan bütün bir Moğolca ve Tunguzca sayıları enine boyuna tartışmak istemiyorum. Hamp, ne ses kanunlarını dikkate almakta ne de sözkonusu dillerin aslı biçimlerini bilmekte daha da kötüsü tezini desteklemek için hem Altay dilleri çalışmalarının bütün sonuçlarına hem de bu tezin taraftarı bilim adamlarının görüşlerine zıt düşecek biçimler uydurmaktadır. Konuyu izah etmesi açısından sadece dört sayısı ile yetinmek istiyorum. Moğolcada *dörben* "dört" şeklinde bulunan sözcük, Tunguz dillerinden Mançu ve Nanaycada *duin*, Evenkicede ise *digin*

²Tatça; Azerbaycan Türkçesinin güçlü etkisindeki bir İran dili. [F.G.]

şeklindedir. Hamp'ın argümanlarında ne gibi eksiklikler gördüğümüze aşağıda madeler halinde bir göz atalım:

- (i) Herşeyden önce, Moğolca aslı biçimin *dörben* olduğu kesin değildir; Mongourca *diēran* ve bazı Orta Moğolca kaynaklardaki *derben*, yine Mongourca *tiejin*, Orta Moğolca *deçi* ve Tunguzca *deki* (Tunguzcanın Moğolcadan ödünçlediği bu sözcüğün Moğolca aslı biçim olması muhtemeldir) şekilleri hiçbir şekilde göz ardı edilemez.
- (ii) Moğolca aslı biçim *dör-ben* olsa bile bu, yukarıda anılan ve Proto-Tunguzca **dügin* biçimine giden Tunguzca sözcüklerle karşılaştırılmaz. Çünkü Moğolca *ö = Tunguzca *ü veya Evenkice *u şeklinde bir ses denkliği yoktur. Moğolca *ö ünlüsü Evenkicede *u ünlüsüne denk gelmiş olsaydı Evenkicede “dört” anlamındaki sözcüğün *digin* değil, **dügin* olması beklenirdi.
- (iii) Birçok Tunguz dilinin karşılaştırılması ile elde edilen Proto-Tunguzca doğru biçim Hamp'ın sandığı gibi ikinci hecesinde bir *ü barındıran **dügün* değildir. Proto-Tunguzca **dügün* Mançucada **dun* şeklinde olacaktı, diğer yandan Mançuca *duin* ise ikinci hecesinde bir *i bulunan sadece **dügin* sözcüğünden türetilir. Yeri gelmişken Hamp'ın Tunguzca ona kadar olan sayıların *-guan* eki taşıdığı yönündeki tezi de şu nedenlerden dolayı kabul edilemez: Evenkice *ilan* “üç” sözcüğü, Proto-Tunguzca **ıl-guan* şekline gidemez çünkü *-g-* ünsüzü Kuzeydoğu Tunguzcasında korunmaktadır.
- (iv) Bununla da yetinmeyen Hamp, Moğolca ve Tunguzca sayıları birbirine benzetmek için bu sefer Proto-Tunguzca **dür-gün* şeklini icat ediyor. Ancak araya bir *-r-* ünsüzünü sokması bu iddiasını haklı çıkarmaz. Eğer Hamp, gerçekten Tunguzca'yı biliyor olsaydı, Proto-Tunguzca **dürgün* sözcüğünün Mançucada **dujun* olacağını da bilirdi. Çünkü elimizde Proto-Tunguzca *-rg->Manchu -j-* gibi bir ses denkliği mevcuttur.
- (v) Son olarak, Altay dilleri tezini savunmakta kararlı görünen Hamp, Proto-Moğolca için **dört-guan*, Proto-Tunguzca *dürt-guan* ve benzer olarak, bir kelime başı */t-/* ünsüzüyle Türkçe için *tört* şeklindeki uydurmalarına devam ediyor. Ne var ki ne Proto-Moğolcada ne de Proto-Tunguzcada *-rtg* tarzında bir ses grubu Hamp'tan önce hiçkimse tarafından bulunamamıştı.

Türkçe *tört* sayısının Moğolcadan bir ödünçleme olduğunu düşünen Hamp, bu nedenle Moğolca için **dört-guan*, Tunguzca için ise **dür-guan* şekillerini tasarlıyor. Fakat daha önce yukarıda zikrettiğim ve Hamp'ın kendi tezi ile çelişen bu ödünç sözcük ne yenidir, ne de filolojik olarak tanıklanmış tarihsel bir biçime indirgenebilir. Buna rağmen Hamp, sözkonusu sözcüğü eski bir ödünçleme kabul ediyor. Peki, Hamp eski ödünçlemeleri hangi durumlarda kabul ediyor veya reddediyor? Öyle görünüyör ki ihtiyaç halinde.

Şu halde Hamp'ın bütün bu uydurmalarının altında ne yatıyor? Öyle sanıyorum ki Hamp'ın düşüncesi (ya da önyargısı diyelim) Altay dillerinin *akraba olması*, diğer

bütün ihtimallerin ise *yanlış olduğu ve gözönünde bulundurulmaması* gerektiği yönündedir. Bu, tipik bir kısır döngüden başka birşey değildir.

Bu durum, Altay dilbilimi açısından oldukça önem taşımaktadır. Derinlemesine yapılan birçok araştırma, Altay dilleri meselesinin çözümündeki yetersizlikleri gözler önüne sermektedir. Bu durumu, bir insana oldukça küçük gelen bir yol battanîyesine benzetebiliriz; ayaklarını örttüğü zaman gövdesi, gövdesini örttüğü zaman ise ayakları açıkta kalır ve şüphenin soğuk rüzgarında kendisini donmaktan alıkoyamaz.

Altay dillerinin morfolojideki durumu da etimolojidekinden pek farklı değildir. Eski Türkçe *tarxan* sözcüğünün çoğul biçimi olan *tarxat* "asilzadeler" sözcüğü de tipik bir Moğolca görünüm sergilemektedir. Bu sözcük de muhtemelen Tabyaç ya da Sien-pi dilinden ödünçlemedir.

Şimdi gelin bütün bunları genel bir şemada irdeleyelim. Eğer A ve B olarak tanımlayacağımız iki dil, genetik olarak akrabaya aslî temel unsuru temsil eden X_1 'in her ikisinde de yer alması beklenir:

$$A \quad X_1 \quad = \quad B \quad X_1$$

Özdeş köklere giden sözcüklerin şeması ise şöyle olmalıdır:

$$\begin{array}{ccc} A & X_1 & B \quad X_2 \\ & (X_2) & (X_3) \end{array}$$

Yukarıdaki resmi şöyle yorumlamalıyız; A dili, hem bir *ana temel kavramı* (sözgelimi göz) karşılayan eski bir X_1 kökünü, hem de parantez içinde yer alan ve bir *yan temel kavramı* karşılayan (sözgelimi gözbebeği), B dilinde ise göz kavramını karşılamakta kullanılan, eski bir X_2 kökünü de korumaktadır. Netice itibariyle kökler özdeştir ve X sembolü, proto-dilin ortak sermayesine aittir. Yukarıdaki şemada akrabalık sadece ortak sözcükler ile değil ortak köklerle de kanıtlanmaktadır. Yine bu şemada bir *kapalı sistem* oluşturan denklikler zincirine ait bir seri görüyoruz.

Öte yandan ödünçleme ilişkilerindeki diller ise aşağıdaki resmi gösterir:

$$\begin{array}{ccc} A & X_{1a} & \neq & B & Y_{1a} \\ A & X_{1b} & \neq & B & Y_{1b} \\ A & X_{1c} & \neq & B & Y_{1c} \end{array}$$

Bu şema; hiçbir denkliğin bulunmadığını, *ana temel kavramları* karşılayan terimlerin bir *açık sistem* oluşturduğunu, bununla beraber *yan temel kavramları* karşılayan özdeş sözcüklerin ise var olabileceğini X_{2a-n} söyler.

Gelin şimdi de Altay dillerinin ses sistemini inceleyelim. Akraba dillerin her zaman özdeş bir tipolojik yapı sergilemek zorunda olmadıkları muhakkaktır. Sözgelimi Germen ve İndo-Aryan proto-dillerinin ses yapıları tamamen farklıdır, fakat bu diller, genetik olarak akraba olan dillerde olması gereken temel şartları da ye-

rine getirirler. Bu dillerdeki ses yapıları ortak bir Hint-Avrupa yapısına indirgenebilmektedir.

Şimdi, sözgelimi Moğolca, birçok sözcükte bir sözbaşı /m-/ ünsüzüne sahip olmuş olsa ve Türkçede /m-/ ile değil de /b-/ ünsüzü ile başlayan karşılaştırılabilir birçok sözcük bulabilseydik, herşey yolunda demektir. Ayrıca benzerliğe de ihtiyaç duymamız gerekmezdi. Burada önemli olan ortak bir ata sese indirgenebilecek bir *kapalı sesler sistemine* sahip olmamızdır.

Aşağıdaki şema özdeşliğin zorunlu olmadığını:

Proto-dil	A	X ₁	=	Proto-dil	B	X ₁
	A	X ₂	=		B	X ₂
	A	X ₃	=		B	X ₃
	A	X ₄	=		B	X ₄
	A	X ₅	=		B	X ₅ v.b.

Altta görülen şema ise özdeşliğin zorunlu olduğunu ifade eder:

*A	X ₁	*B	X ₁	
	X ₂		X _a	(X ₂ ve X ₃ sesleri *B'de
	X ₃		X _a	aynı noktadadırlar)
	X ₄		X _b	(*B dili, burda farklı bir proto-sese sahiptir.)
	X ₅		X ₅	

Zaruri olan tek şart, *A dilindeki herbir sesin *B dilindeki karşılığını bulmak zorunda olmamızdır. Bu sesler, aynı da olsa farklı da olsa bir dilde uyuşmalı veya belli şartlar altında bölünmelidir. Fakat aşağıdaki gibi karmaşık bir durumla karşılaşsak bir proto-dil tasarlayamayız:

X ₁	X ₁	
X ₂	-	(boşluk, hiçbir uygunluk yok)
X ₃	X _a	(başka bir proto-ses fakat uygunluk var)
X ₄	-	(boşluk)
X ₅	X ₅	v.b.

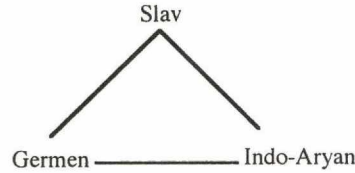
Yukarıdaki durumda, akraba olmamanın tipik bir göstergesi olan bir *açık sistemle* karşı karşıyayız. Fakat bu, sadece Altay dillerine özgü bir sistemdir. Moğolcada /m-/ , /n-/ , /y-/ önsesleriyle başlayan sözcüklerin Türkçede karşılıklarını bulamıyoruz oysa Moğolca bu önseslerle başlayan *mede-* "bilmek", *modun* "ağaç", *mayu* "kötü", *mör* "yol", *nidün* "göz", *yağun* "ne" gibi birçok ana temel sözcüğe sahiptir. Poppe'nin Mo. ve Tung. m- = Türk. b- denkliğini ispatlamak için kanıt olarak getirdiği ve tamamını Ana Altayca *m- ünsüzüne götürdüğü 21 örneği incelediğimizde, bunlardan sadece 15 tanesinin Moğolca ve Tunguzcada, aslî bir *b- varsaymamız durumunda ise 6 tanesinin Türkçede ve Moğolcada karşılığının bulunduğunu görürüz (Moğolca *b- nazal ünsüzlerden önce m- ünsüzüne gelişir. Örn. *ba* "biz", fakat *man-dur* "bize" şüphesiz daha eski bir **ba-n-dur* biçimine gider). Poppe'nin kanıt olarak getirdiği ve Türkçe *beze-* "süslemek, tezyin etmek" sözcüğü ile karşılaştırdığı Mo. *eriyen meriyen* "renkli" örneği açık bir şekilde yanlıştır; çünkü bu örnek, Moğolcada *qonin monin* "koyun ve benzeri" gibi oldukça yaygın olan basit bir uyaklı ikileme-

den başka birşey değildir. Nitekim *meriyen* şeklinde bir sözcük, Moğolcada tek başına hiçbir zaman kullanılmaz. Poppe'nin getirdiği örneklerden sadece Mo. *miqan* "et" = Türk. *bıqın* "kalça, böğür" denkliği biraz semantik benzerlik göstermektedir. Fakat nasıl ki bir kırlangıç yaz değilse sadece bir örnek de bir ses denkliğini tasarlamada yeterli değildir. O hâlde ne kadar sözcüğe gereksinimimiz var? Zamanın birinde Sir Gerard Clauson bana bu konuda bir koca gibi davranmak zorundayız diye yazmıştı: Adamın biri günün birinde evine geldiğinde eşini yatağında yabancı bir erkek ile görürse bu durum, kötü bir tesadüf ya da yanlış bir anlaşılma olmalıdır, adam ikinci bir defa aynı durumla karşılaşarsa bunu da oldukça kötü bir tesadüf veya teessüf edilecek bir durum olarak değerlendirebiliriz fakat üçüncü defasında da kadını aynı vaziyette yakalarsa artık adamın eşinin sadakatsizliğinden şüphe duymasına hak verebiliriz.

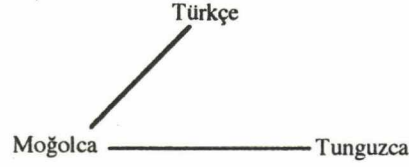
Diğer bir önemli mesele ise Altay dillerinin dil coğrafyası ile ilgilidir. Yukarıda da gösterdiğim gibi Rémusat; Türkçe ile Moğolca ve Moğolca ile de Tunguzcanın ortak birçok kelimeye sahip olduklarını ancak Moğolca bir kenarda bırakılırsa, Türkçe ile Tunguzca arasında ortak terimlerin bulunmadığına daha 1820 yılında işaret etmişti. Bu görüş bize Moğolcanın merkezde olduğu bununla birlikte aralarında temas olmayan diğer iki dil ailesiyle daha çok ödünçleme ilişkilerinde bulunduğu bir coğrafi dağılım yapma imkanı veriyor:

Türk - Moğol - Tunguz

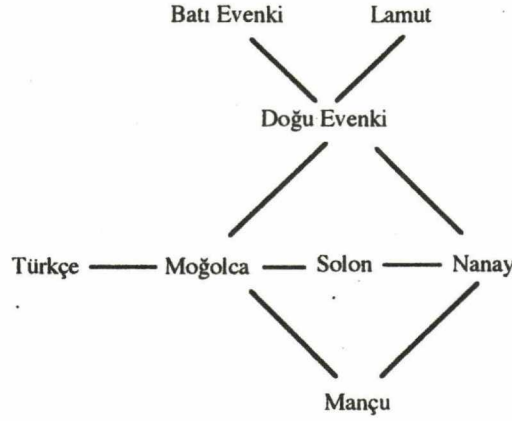
Altay dilleri taraftarları Rémusat'ın bu görüşlerini hiçbir zaman dikkate almadılar, sadece gözlerini kapadılar. Oysa yukarıda gördüğümüz bu üç dilin dağılımı antik tarih kaynaklarında da tevsik edilmiştir. Şimdi isterseniz yukarıdaki durumun tersine bir yapı gösteren ve akrabalıkları kanıtlanmış Hint-Avrupa dillerinden Germen, Slav ve İndo-Aryan dillerini karşı bir örnek olarak göstereyim. Herşeyden önce bu üç dilin tamamı aralarında ana temel kavramların da olduğu birçok ortak kavrama sahiptirler. Bu diller, aslî terimlerinin birçoğunu yitirmelerine rağmen (sözgelimi Germen ve Slav proto-dilleri, İndo-Aryan dillerinde kaybolmuş birçok ortak sözcüğe sahiptirler) bir yandan Germen-Slav diğer yandan Germen-İndo-Aryan ve Slav-İndo-Aryan tarzında kombinasyonlar sergilemektedirler. Bir şemayla gösterecek olursak:

Yukarıdaki şema, Altay dillerinin aksine bir *kapalı sistemi* göstermektedir. Aşağıda ise Altay dillerine özgü bir *açık sistem* şeması buluyoruz:

Yukarıda da gördüğümüz gibi açık sistemler daima tipik ödünçleme ilişkilerinin bir göstergesidir. *Mongolo-Tungusica* adlı eserimde, Altay dilleri arasındaki ödünçleme ilişkilerini daha ayrıntılı bir şekilde göstermişim:

Yukarıdaki şema şöyle yorumlanmalıdır: Moğolca, diğer Tunguz dilleri bir tarafa bırakılırsa Nanayca ile ortak sözcüklere sahip değildir. Öte yandan bu resimde Moğolca sözcükleri diğer Tunguz dillerinin yardımı olmaksızın, bağımsız bir şekilde, ödünçleyen üç “bağımsız bölge” bulunduğunu görürüz: Doğu Evenki, Solon ve Mançu. Yine aynı resimde, Moğolca ödünçlemelerin bağımsız bölgeler yolu ile transfer edildiği üç de “bağımlı bölge” bulunmaktadır. Sözgelimi Batı Evenkicesindeki bir ödünçlemeyi Doğu Evenkicesinde de görürüz fakat aynı zamanda Doğu Evenkicesi, Batı Evenkicesinde bulunmayan bir çok Moğolca ödünçlemeye de sahiptir. Bu durum, Batı Evenkicesinin ödünçlemelerini Doğu Evenkicesi üzerinden yaptığını kanıtlamaktadır. Yeri gelmişken, Türkçe, Moğolca ve diğer altı Tunguz dilinde sadece 7 sözcüğün ortaklaştığını ve bu sözcüklerden de yalnızca ikisinin en eski bir ödünçleme katmanına ait olduğunu hatırlatmalıyım. Bu durum ileri derece-deki bir *açık sistemin* ifadesidir.

Moğolca, Tunguzca ile bir sözcüğü paylaşıyor ve Moğolcadaki bu sözcük aynı zamanda şekil ve anlam bakımından Türkçe ile bir aykırılık gösteriyorsa bu durumda Tunguzcanın da Türkçeye karşı, Moğolca gibi davrandığını görürüz. Şu iki örneğe bir bakalım; Türkçe *and* “ant, yemin” anlamındayken, Moğolca *anda* ise “ant kardeşi, arkadaş” anlamındadır. Yukarıda da açıklamaya çalıştığımız gibi Evenki, Mançu ve Nanay dillerindeki *anda* sözcüğü de Moğolcadaki anlamı ile kullanılır. Türkçe *körük* sözcüğü Moğolcada *körge* telaffuzu ile *köyerge* şeklindedir. Kelime içi /-k-/

ünsüzünün /-g-/ ünsüzüne geliştiği ve Tunguz dillerinden Evenkicenin *kürge*, Mançucanın *xuju-ku* şeklinde ödünçlediği Moğolca bu sözcük, görüldüğü gibi Tunguzcada hem Moğolcadaki anlamını hem de ses kanunlarını taşımaktadır. Genetik olarak akraba olan üçlü dillerin sergileyeceği normal resim aşağıdaki gibi olmak zordur.

A	B	C
X ₁	X _a	X _α
X ₂	X _b	X _β
X ₃	X _c	X _γ , v.b.

Her bir dilin kendi ses kanunlarını ve özel anlamlarını taşıdığı dolayısı ile birbirlerinden bağımsız olduklarını gösteren yukarıdaki resim, karşılaştırılabilir verilerin ödünçleme ilişkilerine bağlı olmadığını gösterir. Ve yine yukarıdaki resme bağlı olarak ortak bir proto-sistem tayin edilebiliyorsa bu, genetik akrabalık için kesin kanıtlarımızın mevcut olduğu anlamına gelir. Diğer bir deyişle, genetik akrabalık için dillerin birbirlerinden bağımsız olmak ve ortak bir sisteme indirgenmek gibi iki koşulu yerine getirmeleri beklenir. Elbette akraba diller de birbirlerinden ödünçleme yapabilirler, fakat bu, aşağıda Altay dillerinin gösterdiği resimdeki gibi bir ödünçleme ilişkisi değildir :

A (Türkçe)		B (Moğolca)		C (Tunguzca)
X ₁	≠	X _a	=	X _a
X ₂	≠	X _b	=	X _b
X ₃	≠	X _c	=	X _c

Yukarıdaki tabloda karşımıza tekrar çıkan bu *açık sistem*, sözkonusu dil ailelerinin aslî bir birliğe gitmesine hiçbir şekilde izin vermiyor. Genel olarak Altay dilleri ailesi, genetik olarak akraba olan dillerde görülen karakteristik hiçbir özelliği göstermiyor, tersine ödünçleme ilişkilerindeki dillerde karakteristik olan bütün özellikleri gösteriyor.

Basit bir dilbilim, eksik bir dilbilimdir. İyi bir dilbilim ise dilbilim üstü bakış açılarıyla da tamamlanmak zorunda olan bir dilbilimdir. *Mongolo-Tungusica* adlı eserimde milletlerin aslî geçim kaynaklarını göstermesi bakımından, balık terimlerinin Tunguzcadan Moğolcaya serbest bir şekilde geçtiğini yazmıştım. O halde; antropolojik, etnolojik, arkeolojik ve tarihsel bir çok olgunun dilbilim verileriyle uyumu gerekmektedir.

Altay dilleri akrabalığı savunucularının Altayistiği; "Bazı ödünçleme ilişkileri içinde olsalar bile birbirleriyle akrabadırlar" şeklinde bir cümlede özetlenebilecek basit bir olgu olarak gördükleri anlaşılıyor. Öte yandan benim *Mongolo-Tungusica* adlı eserimin özeti 12 sayfa tutmakla birlikte, oldukça etraflı ve zor meseleleri ele almaktadır. Bu noktada Albert Einstein'ın şu cümlesini anmalıyım; "*Man soll die Dinge nicht einfacher machen, als sie sind.*" (Nesneler olduklarından daha basit gösterilmemelidir).

Kabul etmeliyim ki Altay dilleri ailesinin bir (soyut) akrabalık olasılığı hâlâ vardır. Fakat bu ne tür bir olasılıktır? İki türlü olasılık vardır: tam olasılık ve boş

olasılık. “Bu odada sandalye vardır.” cümlesi tam bir olasılığı ifade eder. Şimdilik sandalyeleri saymadığım için bir kanıtım yok, fakat tahminlerimi doğrulayabilecek ya da en azından yanlışlayabilecek fikirlerim sözkonusudur. Öte yandan; “X galâksisinde insanlar tacoları³ (bağışlayın) hamburgerlere tercih eder.” şeklindeki bir cümle ise boş olasılığı gösterir. Çünkü; (i) X galâksisinde, insanların yaşayıp yaşamadığını bilmiyoruz, (ii) Bu insanların tacoları ya da hamburgerleri var mı onu da bilmiyoruz, (iii) Onların tacoları, hamburgerlere tercih edip etmediklerini de bilmiyoruz. Fakat biz, bu olasılığı yalanlayamayız. Ancak bu olasılık, sadece yalanlanamayışı açısından bir olasılıktır. Bunun dışında elimizde öne sürebileceğimiz olumlu hiçbir fikir yoktur ve ben size bu tür milyonlarca, trilyonlarca boş olasılık uydurabilirim. Esasen boş olasılıkları yalanlamak, bilimin görevi değildir. Rahat olun, sizi temin ederim ki yukarıdaki denklemin tersine X galâksisinde insanların hamburgeri tacoya tercih ettiklerini asla kanıtlamaya çalışmayacağım. Açık konuşmak gerekirse, Altay dilleri akrabalığı tezi de aldırış etmememiz gereken boş bir olasılıktır.

Bütün bu şakalarımın ve putları kırmalarımın sonra sizlere değerli bir söz söylememe izin verin. Ramstedt ve Poppe Altay dilleri teorisinin kurucularıdır, kendilerini yüksek bir saygıyla anıyorum. Onların bilimsel yetkinliklerinin ve performanslarının şimdiye kadar yazmış olduklarım veya gelecekte yazacaklarımdan daha büyük olduğunu da belirtmek istiyorum. Altay dilleri çalışmalarının bu önemli ustaları bazı yanlışlarına rağmen, bütün çalışmalarımızın vazgeçilmez temellerini teşkil eden aslı ses kanunlarını ortaya koymuşlardır. İster genetik akrabalık tezine ister ödünçleme ilişkileri varsayımına inanalım, onların çabaları olmaksızın hiçbir şeyi başaramazdık. Altay dilleri tezi konusundaki görüşlerine katılmayışıma rağmen Poppe,engin bilgisiyle her zaman hayranlık duyduğum bir ideal olacaktır. 17. yüzyıl Fransasında, Grek ve Roma edebiyatının mı üstün olduğu yoksa Fransız edebiyatının mı yüksek bir seviyeye ulaştığı yönünde klasik ve antik çatışması “*la querelle entre les anciens et les modernes*” hüküm sürmekteydi. Fénelon, tıpkı bir yanda Ramstedt, Poppe bir yanda da Róna-Tas, Clark ve Doerfer gibilerin dahil olduğu çatışma için de geçerli olabilecek bir formülle, bu kavgayı nazik bir şekilde sona erdirdi: “*Eski bilginler birer devdi bizler ise birer cüceyiz fakat bizler, onların omuzlarında onlardan birazcık üstteyiz.*”

³ *Taco*; bir tür Meksika yemeği. [F.G.]